

Bernd Krause

Inter armea lingvo kaj lingvo de paco

Observoj pri la uzado de Volapuko kaj Esperanto en la Duobla Monarkio de Aŭstrio-Hungario

Resumo: En dokumenta filmo pri la tronheredontoj Vilhelmo de Hohencolerno (1859–1941) kaj Rudolfo de Habsburgo (1858–1889), publikita en la jaro 2022, estas menciite, ke Rudolfo revis pri unuiĝinta Eŭropo kun Esperanto kiel oficiala lingvo. Konsiderante la plej gravajn fontojn (proprajn verkojn kaj leterojn de Rudolfo) kaj ankaŭ biografiajn studojn, oni povas pravi, ke tiu aserto estas malvera. Sed Rudolfo temigas la armean lingvon de Aŭstrio-Hungario, la lingvon de la militistaro, en kiu ordonoj estis donitaj kaj raportoj estis peritaj. Tio estis la germana. Multaj soldatoj en la diversnacia ŝtato, kiuj nur regis siajn proprajn gepatrajn lingvojn, ne komprenis ĝin. Por kontraŭstari la problemon, Volapuko kaj Esperanto estis konsiderataj kiel eblaj armelingvoj. En 1920, post la dissolvo de Aŭstrio-Hungario, eĉ estiĝis vizio pri estonta unueca ŝtato de Mezeŭropo, en kiu Esperanto estus konstante uzata kiel sola lingvo, inkluzive kiel la armea lingvo de la unuiĝintaj armitaj fortoj.

Ŝlosilvortoj: armea(j) lingvo(j), Volapuko kaj Esperanto en Aŭstrio-Hungario, unuiĝinta Eŭropo

1 Arkiduko Rudolfo kaj lia vizio

La 20-an de decembro 2022 en la Aŭstria Televido (ORF 2) kaj la 5-an de aŭgusto 2023 en la franc-germana televidkanalo *arte* estis elsendita tre interesa germanlingva dokumenta filmo “Vilhelmo kaj Rudolfo, la malamikaj princoj”.¹ La 50-minuta filmo esploras la probleman rilaton inter la juna Kronprinco Vilhelmo, la estonta estro de la Germana Imperio, Vilhelmo la 2-a, de la dinastio de Hohencolerno (Wilhelm von Hohenzollern, 1859–1941) kaj la samaĝa elektita heredonto de la aŭstra trono, Kronprinco Rudolfo de Habsburgo (Rudolf von Habsburg). La evoluo de ambaŭ princoj estas komparata en la dokumenta filmo – kaj iam oni diras pri Rudolfo: “Li revas pri unuiĝinta Eŭropo, kun Esperanto kiel oficiala lingvo.”² Verŝajne ankoraŭ hodiaŭ tiuj vortoj ŝveligas la koron de unu aŭ alia Esperanto-parolanto. Sed kio precize estas la vero malantaŭ ĉi tiu konstato?

1 “Wilhelm und Rudolf, die verfeindeten Prinzen” (Bilgeri kaj Fegerl 2022).

2 “Er träumt von einem vereinigten Europa, mit Esperanto als Amtssprache.” (Bilgeri kaj Fegerl 2022, ĉirkaŭ minuto 23:45).

Rudolfo, Kronprinco de Aŭstrio kaj Hungario, estis filo de imperiestro Franco Jozefo (Kaiser Franz Joseph I.) kaj ties edzino Elizabeto (Elisabeth, "Sisi"). Kiel princo de la Habsburgoj, li portis la titolon de arkiduko. Naskita en 1858, la princo havis infanaĝon komence markitan de senkompata armea ekzercado, sed ampleksa eduka programo malkovris diversajn interesojn, inkluzive de scienco, teknologio, religio kaj politiko. Rudolfo baldaŭ evoluigis siajn proprajn ideojn, sed ili ne estis rekonitaj de lia rezoluta patro, kiu siaflanke devigis la edziĝon de sia filo al Stefanino (Stephanie), Princino de Belgio, en 1881. Post malsano kaj internaj geedzaj problemoj, Rudolfo mortis la 29-an/30-an de januaro 1889 per memkulpa pafado en la kapon; la precizaj cirkonstancoj de lia morto ankoraŭ ne estis plene klarigitaj. Lia amantino, Mario (Marie, nomita "Maria") Vetsera (1871–1889), forpasis kun li.³

La filmcitaĵo efektive enhavas kernon de vero, formulitan kaj legeblan en la politika memorando de Rudolfo el 1886 kun la sufiĉe senkulpa titolo "Skizoj el la aŭstria politiko de la lastaj jaroj".⁴ Sed la verko estis publikigita anonime kaj en ege malgranda eldonkvanto – ses aŭ dek ekzempleroj, kiuj estis detruitaj tuj post publikigo laŭ la ordono de la kronprinco mem (kp. Hamann 1979, 439 piednoto 26). Tiu ĉi studo ne povus havi gravan efikon tiutempe.

Pri la enhavo: La tria sekcio temas ĉefe pri la hungara parto de la duobla monarkio dividita post la kompromiso de 1867, la diversaj "nacioj" tie loĝantaj kaj iliaj intencoj. Hungaroj, serboj, rumanoj, slovakoj, kroatoj, rutenoj⁵ – "ĉi tiu neklarigebla kaoso, ĉi tiu raguto de nacioj"⁶ – devas esti misiitaj kaj transformitaj. La antaŭkondiĉo estas la subpremado de la ideo de tutslavismo elvenanta el Rusio, por ke la popoloj povu "pretiĝi por serioza kultura laboro, por la serĉado de vera edukado, por pligrandigo de materiala bonfarto".⁷ Rudolfo daŭrigas:

Um aber der Europäisierung und Kultivierung aller dieser Gebiete wirksam zu helfen, müßte eine Sprache, die allen verständlich, als Armeesprache und als obligater Lehrgegenstand in den höheren Schulen eingeführt werden. Falls bis dahin eine Weltsprache erfunden wäre und sich Eingang unter den gebildeten Völkern verschafft hätte, würde man wohl daran tun, diese zu wählen, um Niemanden zu bevorzugen, doch wenn dies nicht der Fall ist, dann hat wohl die deutsche Sprache,

3 Pri la biografio de Rudolfo kp. Hamann (1978/1997, 2005), Thiele (2008).

4 "Skizzen aus der österreichischen Politik der letzten Jahre", kompleta teksto en: Hamann (1979, 143–177); ankaŭ en: Mitis (1928/1971, 280–311).

5 La termino "rutenoj", uzata plurfoje de Rudolfo (germane: "Ruthenen"), estas simpliga esprimo por la orientslavaj loĝantargrupoj en la imperio, precipe por ukrainoj, galicianoj kaj volinianoj, same kiel por la loĝantoj de la suda parto de la tiel nomata "Malgranda Pollando".

6 "dieses unerklärliche Chaos, dieses Ragout von Nationen" (cit. laŭ Hamann 1979, 171).

7 "zur ernsten Kulturarbeit, zum Streben nach wahrer Bildung, zum Aufschwung im materiellen Wohlbefinden sich anschicken" (Hamann 1979, 172).

als die wortreichste, kultivierteste, die eine Fülle von Wissen und Literatur aufzuweisen imstande ist, am meisten Recht, diesen Platz als Armee- und Kultursprache in der alten Monarchie und in dem von ihr abhängigen Oriente einzunehmen. Und ein Verständigungsmittel ist zur Ausbreitung geistiger und materieller Kultur unbedingt notwendig, denn es kann sich nicht der Verkehr, den die aufblühende Bildung und die Handelsverbindungen mit sich bringen, in wenigstens elf verschiedenen Sprachen durchführen lassen. (Hamann 1979, 173)

(Sed por efike helpi la eŭropiĝon kaj kultivadon de ĉi ĉiuj teritorioj, lingvo komprenebla por ĉiuj devus esti enkondukita kiel armea lingvo kaj kiel deviga lernobjekto en superaj lernejoj. Se mondlingvo estus tiam elpensita kaj akceptita inter la edukitaj popoloj, oni prefere elektus ĝin por favori neniun, sed se tiel ne estas, do la germana lingvo, kiel la plej vortplena, la plej kultivita, kapabla elmontri riĉecon da scio kaj literaturo, plej rajtas preni ĉi tiun lokon kiel la lingvo de la armeo kaj kulturo en la malnova monarkio kaj en la Oriento dependanta de ĝi. Kaj komunikilo estas nepre necesa por la disvastigo de la intelekta kaj materia kulturo, ĉar la komunikado, kiun kunportas florantaj edukado kaj komercaj ligoj, ne povas esti efektivigita en almenaŭ dek unu diversaj lingvoj.)

La vizio de Rudolfo ĉi tie ne rilatas al unuiĝinta Eŭropo, kiel menciite en la filmo, sed nur al la Habsburga Imperio, precipe ĝiaj partoj “en la Oriento”. Por pragmataj celoj, “mondlingvo” povus esti utila – sed ankaŭ kiel armea lingvo, kio sugestas perspektivon malpli (tut)eŭropan ol naciisman. Ĉi tio validas ankaŭ pri la prefero de la germana kiel provizora krizsolvo. Sed aliloke, en letero al sia amiko Julius Szeps, datita la 26-an de julio 1882, Rudolfo pli klare esprimas sin rilate al “ideoj pri egaleco de ĉiuj nacioj, de kosmopolitismo”:⁸

Ich halte die Nationalitäten- und Rassenfeindschaften für einen großen Rückschritt, und bezeichnend genug ist es, daß eben alle die fortschrittsfeindlichen Elemente Europas am meisten diesen Prinzipien huldigen und dieselben ausbeuten. (cit. laŭ Szeps 1922, 14)

(Mi konsideras naciajn kaj rasajn malamikecojn kiel gravan malprogreson, kaj estas sufiĉe tipe, ke ĉiuj kontraŭprogresaj elementoj de Eŭropo plej aliĝas al tiuj principoj kaj ekspluatas ilin.)

Ĉi tie oni parolas pri Eŭropo, sed ne pri unuiĝo aŭ eĉ pri komuna lingvo.

Kvar jarojn poste, en decembro 1886, kadre de konversacio kun George Clemenceau (1841–1929), la influa socialisto kaj posta ĉefministro de Francio, Rudolfo denove parolis pri ĉi tiu fakto:

Der Staat der Habsburger hat längst, wenn auch in Miniaturform, Victor Hugos Traum der “Vereinigten Staaten von Europa” verwirklicht. Österreich ist ein Staatenblock verschiedenster Nationen und verschiedenster

8 “Ideen der Gleichheit aller Nationen, des Kosmopolitismus” (cit. laŭ Szeps 1922, 14).

Rassen unter einheitlicher Führung. Jedenfalls ist das die grundlegende Idee eines Österreich und es ist eine Idee von ungeheurer Wichtigkeit für die Weltzivilisation. (cit. laŭ Hamann 2005, 206)

(La ŝtato de la Habsburgoj [...] jam delonge realigis, kvankam en miniatura formo, la revon de Victor Hugo pri "Unuiĝintaj Ŝtatoj de Eŭropo". Aŭstrio estas bloko de ŝtatoj de diversaj nacioj kaj diversaj rasoj sub unueca gvidado. Ĉiukaze tio estas la fundamenta ideo de Aŭstrio kaj ĝi estas ideo de grandega graveco por la monda civilizo.)

Ĉi tie evidentiĝas, de kiu originas la ideoj de Rudolfo, nome de la verkisto Victor Hugo (1802–1885); tiu jam formulis siajn ideojn por eŭropa unuiĝo bazita sur german-franca partnereco en 1842 (Hugo 1845, vol. 3, 229–236).⁹ Rudolfo konsideris kunlaboron kun la okcidentaj demokratioj de Eŭropo kiel esenca por atingi tiun celon. Do la revo pri unuiĝinta Eŭropo ekzistis.

Evidentas, ke Rudolfo en la cititaj fragmentoj ne mencias Esperanton: La lingvo de Zamenhofo ekestis nur en 1887, jaron post la verkado de la memorando kaj tiel kompreneble ankaŭ post la aliaj deklaroj el 1882 kaj 1886. La Kronprinco povis maksimume havi scion pri la sukcesplena Volapuko, ekzistanta de 1879, sed ankaŭ tio ne estas menciata. Krome, ŝajnas sufiĉe neverŝajne, ke Rudolfo havis kontakton al Esperanto pli poste. Inter la apero de la "Unua Libro" kaj la morto de Rudolfo pasis malpli ol du jaroj, kaj Esperanto nur relative malfrue disvastiĝis en Aŭstrio: La unua grupo formiĝis en Brno en 1901. Krome, Rudolfo jam pensis pri sia morto dum tiuj ĉi jaroj: Jam en la somero de 1888, en sia persona ĉirkaŭaĵo li esprimis detalajn pensojn pri sia memmortigo; ŝajnas sufiĉe neverŝajne, ke la kronprinco ankoraŭ lernis novan lingvon dum tiu ĉi tempo.

Ne eblas tute ekskludi, ke Rudolfo sciis pri Esperanto, ekzemple per la multnombraj diplomaciaj kontaktoj, kiujn li havis. Tamen restas neklare kiel estiĝis la aserto, ke Rudolfo pensis pri "Esperanto kiel oficiala lingvo". Male al multaj aliaj asertoj aŭdeblaj en la dokumenta filmo, la Esperanta citaĵo ne sonas personecigita: Ĝin eldiras ne unu el la gesciencistoj (Frank Lorenz Müller, Ulrich Schlie, Brigitte Boothe), kiuj parolas kaj ankaŭ videblas en la dokumentaĵo, sed la neŭtrala, nevidebla parolantino de la filmo, Eszter Hollósi. La plej verŝajna aŭtoro de la citaĵo estas Katrin Unterreiner, kiu en la tuja kunteksto parolas pri la manko de antaŭvido kaj la neekzistantaj vizioj de imperiestro Franco Jozefo – la vizioj kiujn lia filo Rudolfo evoluigis. Cetere, sekvante la aserton pri Esperanto interalie la eltiraĵo el la supre citita letero el 1882 estas legata – per vira voĉo, kiu supozeble reprezentu la kronprincon mem.

9 "L'union de l'Allemagne et de la France, ce serait [...] le salut de l'Europe, la paix du monde." (Hugo 1845, 236) (La unuiĝo de Germanio kaj Francio estus la savo de Eŭropo, la paco de la mondo).

2 La problemo de la armea lingvo en Aŭstrio-Hungario

Verŝajne kronprinco Rudolfo ne sciis pri Esperanto. Sed li traktis alian temon, kiu post lia morto kondukis al la “lingvo internacia” – kaj ankaŭ al la ideo de unuiĝinta Eŭropo: la problemaro de la tiel nomata armea aŭ komanda lingvo. Ĉi tiu estis aparte grava afero en la diversnacia ŝtato Aŭstrio-Hungario (por detala kaj ampleksa priskribo kp. Scheer 2022). Tie, la komandantaj oficiroj ĝenerale uzis la germanan lingvon, dum sub-oficiroj kaj taĉmentoj ofte nur parolis sian gepatran lingvon, ekzemple la hungaran, la boheman (ĉeĥan), la kroatan, la italan ktp. (vidu la mapon). Tio kaŭzis komunikajn problemojn kiam ordonoj devis esti pasigitaj de supre malsupren, kaj kiam raportoj estu komunikataj en la alia direkto. Eĉ se trupoj el diversaj partoj de la lando devus kunlabori, malfacilaĵoj estiĝis, ekz. kiam “individuaĵoj rajdantoj estas aldonitaj al infanteriaj patroloj [...] por la raportservo [...]”¹⁰

Bildo 1: Mapo montranta la diversajn naciojn kaj ties lingvojn en Aŭstrio-Hungario en la jaro 1910 (Bevölkerungsgruppen s. j.). Por simila mapo kp. Jaksch (1958, anekso).

10 “Beigabe einzelner Reiter zu Infanterie-Patrouillen [...] behufs des Meldungsdienstes [...]” (H. v. M. 1871, 665).

Traduko de klarigoj:

Deutsche = germanoj; Ungarn = hungaroj; Tschechen = ĉeĥoj; Slowaken = slovakoj; Polen = poloj; Ukrainer = ukrainoj; Slowenen = slovenoj; Kroaten, Serben = kroatoj, serboj; Rumänen = rumanoj; Italiener, Ladiner = italoj, ladinoj

Landnomoj en la kolorigita parto de la mapo (en alfabeto ordo):

Banat = Banato; Böhmen = Bohemio; Bosnien = Bosnio; Bukowina = Bukovino; Dalmatien = Dalmatio; Galizien = Galicio; Kärnten = Karintio; Kroatien-Slawonien = Kroatio-Slavonio; Mähren = Moravio; Österreich = Aŭstrio; Schlesien = Silezio; Siebenbürgen = Transilvanio; Tirol = Tirolo; Ungarn = Hungario

La landnomoj en la nekolorigita parto (en alfabeto ordo):

Bulgarien = Bulgario; Deutsches Reich = Germana Imperio; Italien = Italio; Montenegro = Montenegro; Rumänien = Rumanio; Russisches Reich = Rusa Imperio; Serbien = Serbio

La problemo de la nur limigita ebleco transdoni ordonojn kaj raportojn estis la temo de multaj artikoloj en la ĝenerala ĉiutaga gazetaro, same en fakaj armeaj publikaĵoj, longe antaŭ la tempo de Rudolfo. En 1851 ekzemple, estis dirite, ke, kvankam eblas pruvi, ke estas “por la oficiroj la plej alta ebla sekureco en la germana lingvo”,¹¹ la suboficiroj kiuj venas el la konsistigaj nacioj de la ŝtato ofte komprenas nenion pri tio kaj komunikas kun siaj taĉmentoj en sia propra regimenta lingvo, kiu siaflanke de la oficiroj estas nur malofte komprenita (Anonimulo 1851). La rezulta sekvo estis: “Armea lingvo! Armea lingvo! Armea lingvo! almenaŭ por la suboficiroj!”¹² Tion ne ŝanĝis diversaj dekretoj, en kiuj oni plurfoje faris koncedojn al unuopaj konsistigaj nacioj en la aŭstrio-hungaria ŝtata asocio, ekzemple jam en 1867 kadre de la Aŭstria-Hungaria Kompromiso, en kiu la hungara lingvo estis akceptita kiel egalvalora oficiala lingvo.¹³

Kvankam la germana lingvo estis rigardata kiel la “gluo de Aŭstrio”,¹⁴ la hungara estis konservita kiel la armelingvo en la hungara parto de la Duobla Monarkio. La lingvaj kondiĉoj en la armeo de Aŭstrio-Hungario povas esti simpligitaj jene (laŭ Roda Roda 1903, 397): La armeo kaj la mar-armeo estis komunaj unuoj, t. e. kun kaj aŭstra kaj hungara personaro; la oficiala lingvo estis la germana. Ekzistis ankaŭ la aŭstraj teraj trupoj (“Landwehr”),

11 “für die Offiziere die höchstmögliche Sicherheit in der deutschen Sprache” (Anonimulo 1851).

12 “Armeesprache! Armeesprache! Armeesprache! wenigstens für die Unteroffiziere!” (H. v. M. 1871).

13 Kp. pri ĉi tio Schiemann (1906, 189), kie estas menciita “die unlösbare Frage der Armeesprache als Kern der Gegensätze” (la nesolvebla problemo de la armea lingvo kiel la kerno de la diferencoj) inter Aŭstrio kaj Hungario.

14 “Kitt Österreichs” (Heinrich Friedjung, 1851–1920, cit. laŭ Penížek 1906, 378).

ankaŭ kun la germana kiel la oficiala lingvo, kaj la hungaraj teraj trupoj (“Landwehr”, hungare “Honved”), en kiu la hungara estis utiligita kiel la armelingvo (ankaŭ la kroata en unu el la sep distriktoj). Foje oni ankaŭ provis imiti tion en Bohemio: En 1886, germandevenaj oficiroj en bohemiaj regimentoj estis instigitaj lerni la ĉeĥan lingvon, dum en la sama tempo estis deklarite en Vieno ke “la germana lingvo estas kaj restas la armea lingvo”.¹⁵ En 1897 de nove estis formulite, ke “ĉiu oficiro krom la armea lingvo devus lerni la regimentan lingvon”.¹⁶ Tamen okazis skandalo en 1898, kiam pluraj soldatoj de ĉeĥa origino ne uzis la bezonatan germanan “Hier!” (Jen!), kiam oni vokis iliajn nomojn, sed la ĉeĥan “Zde!”, kio kaŭzis arestpunojn kaj foje eĉ akuzojn de ribelo, sed aliflanke ankaŭ kaŭzis postulon pri agnosko de la ĉeĥa kiel armea lingvo.¹⁷ En Hungario oni kriis “Jelen!”, kio kondukis al similaj sekvoj (kp. Anonimulo 1899b).

La koncerna *oficiala* armea aŭ komanda lingvo neniel estu konfuzita kun la *ne-oficiala* soldatlingvo uzata en ĉiuj kampoj de la militistaro, kiu estas konfuze ofte ankaŭ nomata “armea lingvo”. Ĝi estas formo de mokado kaj insultado, kiu konsistas el krudaj esprimoj kaj estis uzata, ekzemple, por priskribi diversajn militistajn branĉojn: La fortikaĵartileriisto estis nomata “kazemata furzo”, la infanteristo “piedtuka indiano”,¹⁸ por nomi nur kelkajn ekzemplojn. Ekipaĵo, armiloj, manĝaĵoj, punoj kaj multe pli da aferoj ankaŭ ricevis tiajn esprimojn (kp. Horn 1905).

3 Volapuko kiel armea lingvo

Iom post iom la problemo – kreskanta “subpremo de la germana armea lingvo en la ‘komuna’ armeo”¹⁹ – ekhavis ĉiam pli grandajn proporciojn, tiel, ke oni estis kvazaŭ devigita serĉi alternativon, aŭ almenaŭ pensi pri ĝi:

Die Kriegsverwaltung wird sich infolge dessen eines Tages vor den schicksalsschweren Entschluß gestellt sehen, vor welchen sie die slavischen Wortführer von jeher stellen wollten, vor den Entschluß: die Einheit der Heeresprache und damit die Einheit des Heeres selbst aufzugeben. (Dumreicher 1893, 111)

(La milita administrado rezulte iam troviĝos antaŭ la fatala decido, kiun la slavaj porparolantoj ĉiam volis alfronti, la decido: rezigni pri la unueco de la armea lingvo kaj tiel pri la unueco de la armeo mem.)

15 [dass] “die deutsche Sprache die Armeesprache ist und bleibt” (Anonimulo 1886, 4292).

16 [dass] “jeder Offizier neben der Armeesprache die Regimentssprache erlernen muß” (Penížek 1906, 60).

17 Kp. ekz. Anonimulo (1898, 1899a) kaj pluraj artikoloj; kp. ankaŭ Penížek (1906, 377–382).

18 “Kasemattenfurz”, “Fußlappenindianer”.

19 “Zurückdrängung der deutschen Armeesprache im ‘gemeinsamen’ Heere” (Anonimulo 1906).

Por efike kontraŭstari tiun danĝeron, estis konsilinde uzi neŭtralan lingvon akcepteblan por ĉiuj partoprenantoj. Ĉi tie ankaŭ planlingvoj ricevis atenton. Komence temis pri Volapuko, antaŭ la apero de Esperanto la plej sukcesa tiaspeca projekto, kiun la Habsburga Imperio volis uzi eksperimente. En la *Montags-Revue aus Böhmen* de la 2-a de majo 1887, sub la titolo “Malgranda Kroniko”²⁰ oni raportis, ke Volapuko estas serioza internacia komunikilo kaj ke certa “Graf Taaffe” – tio estas Eduard Franz Joseph Graf Taaffe (1833–1895), la ŝtatestro, kiu laboris en diversaj postenoj en Aŭstrio – “povas paroli eĉ pli bone en Volapuko ol en la germana”²¹ kaj tial ne nur celis enkonduki Volapukon en ĉiuj lernejoj, sed ankaŭ ankri ĝin en la konstitucio de la ŝtato en formo de nova Artikolo 19a (Anonimulo 1887).²² La artikolo daŭrigas: “Ĉar Volapuko plejparte konsistas el mallongaj vortoj, ĝi estas praktike farita por arma lingvo.”²³ Rupert Kniele, kronikisto de la Volapuka movado, povis konstati en 1887: “En Aŭstrio precipe la militistaro tre interesiĝas pri Volapuko, militistaro de la plej alta rango vere entuziasmas pri Volapuko.”²⁴ kaj en la unua eldono de la Volapuka revuo *Rund um die Welt* 1888 legeblas en mallonga letero de “S-ro Majoro de K. el Berlino”: “Volapuko estas tre serioze konsiderata de la aŭstria militistaro kiel arma lingvo.”²⁵ En novembro 1891 aperis en la revuo *Revista científico-militar* (Barcelono) hispana (aŭ kataluna?) kontribuo pri “La lecionoj en Volapuko ĉe la militaj akademioj”.²⁶ – Sed ekzistis ankaŭ kritikaj voĉoj, ekzemple de la

20 “Kleine Chronik”.

21 “kann in Volapük noch besser reden als in deutscher Sprache”.

22 Artikolo 19 de la Baza Ŝtato Leĝo de 1867 reguligis la egalecon de la popoloj en la ŝtato jene: “Alle Volksstämme des Staates sind gleichberechtigt, und jeder Volksstamm hat ein unverletzliches Recht auf Wahrung und Pflege seiner Nationalität und Sprache. Die Gleichberechtigung aller landesüblichen Sprachen in Schule, Amt und öffentlichem Leben wird vom Staate anerkannt. In den Ländern, in welchen mehrere Volksstämme wohnen, sollen die öffentlichen Unterrichtsanstalten derart eingerichtet sein, daß ohne Anwendung eines Zwanges zur Erlernung einer zweiten Landessprache jeder dieser Volksstämme die erforderlichen Mittel zur Ausübung in seiner Sprache erhält.” (Ĉiuj triboj en la ŝtato havas egalajn rajtojn, kaj ĉiu tribo havas netuŝeblan rajton konservi kaj kulturi siajn naciecon kaj lingvon. La ŝtato agnoskas la egalajn rajtojn de ĉiuj ĉi-lande kutimaj lingvoj en lernejoj, oficejoj kaj publika vivo. En landoj, en kiuj loĝas pluraj triboj, la publikaj edukaj institucioj estu organizitaj tiel, ke ĉiu el tiuj triboj ricevu la necesajn rimedojn por praktiki sian propran lingvon sen esti devigita lerni duan nacian lingvon.) (Staatsgrundgesetz 1867, art. 19); kp. la detalan komenton de von Dumreicher (1893, 92–96 piednoto 1, precipe 93).

23 “Da das Volapük zumeist aus kurzen Wörtern besteht, ist es zur Armeesprache geradezu geschaffen.”

24 “In Österreich interessirt sich namentlich das Militär sehr für das Volapük, Militärpersonen vom höchsten Range schwärmen förmlich für das Volapük.” (Kniele 1887, 13–14).

25 “H. Major von K. aus Berlin”: “von österreichischen Militärs wird Volapük als Armeesprache sehr ernst genommen”, Anonimulo 1888).

26 Kp. Anonimulo (1891), kun la germanlingva [!] titolo “Der Unterricht im Volapük auf den Militär-Akademien”; la kontribuo estas rekomendita (“wird empfohlen”), sed ne estas trovebla aŭ dokumentita alialoke.

aŭstra generalo kaj Imperiestra Militministro Ferdinand Freiherr von Bauer (1825–1893), kiu, kiam ĉeĥa delegacio postulis la samajn rajtojn, kiuj estis donitaj al la hungaroj, diris: “Volapukon de kanonoj mi permesas, sed la armea lingvo ne devas simili al Volapuko.”²⁷

Ĉar Volapuko ekzistas ekde 1879, nature leviĝas la demando, ĉu Arkiduko Rudolfo konis la mondan helplingvon kreitan de pastro Johann Martin Schleyer. Kiel rilate al Esperanto, unue oni devas rimarki, ke Volapuko en eventuala funkcio kiel armea lingvo ne estas menciita en liaj propraj skribaĵoj, nek en la koncernaj biografioj.²⁸ Tamen la atentema kaj klera kronprinco verŝajne ne preternotis la fakton, ke Volapuko estis vaste disvastigita ekde 1883 kun la fondiĝo de la *Unua Aŭstria Mondlingva Asocio en Meidling*²⁹ kaj aliaj kompareblaj grupoj en Aŭstrio-Hungario – en 1889, la jaro de la morto de Rudolfo, ekzistis dudek asocioj (listigitaj ĉe Kniele 1889, 90–92). La kulmino de la evoluo estis la kunfandiĝo en 1888 de la asocio de Meidling kun la *Scienca Mondlingva Asocio de Vieno*, fondita en 1887, por formi la *Aŭstrian Centralan Asocion por Volapuko en Vieno*.³⁰ Krome, la libro *Eine Orientreise*, presita sub la nomo de Rudolfo en diversaj versioj en 1881, 1884 kaj 1885, estis tradukita al Volapuko (Rudolf 1881/1889; kp. Mitis 1928/1971, 421), kun malĝusta jaro de eldonado 1885.

4 Esperanto en la militistaro

Neniam komenciĝis praktika uzo de Volapuko kiel armea lingvo. Samtempe al la iom-post-ioma eligo de la ellaboraĵo de Schleyer per la Lingvo Internacia de Zamenhof, komenciĝinta jam en 1888, neeviteble ekestis la demando, kian funkcion Esperanto povus ludi en tiu ĉi rilato. Fakte ekzistis diversaj ligoj al la militistaro, sed en tute malsamaj rilatoj ol pri Volapuko: Dum ĉi-lasta devus funkcii kiel la komandlingvo en la aŭstria-hungara multetna armeo – Volapuko neniam estis diskutita en la armeoj de aliaj landoj – la tasko de Esperanto estis proponita pli por komunikado inter oficiroj de diversaj ŝtatoj. Estis ankaŭ grava tempo-interspaco, ĉar la unuaj ligoj aperis nur ĉirkaŭ 1905, t. e. post la unua Universala Kongreso de Esperanto en Bulonjo-ĉe-Marzo.

Rimarkinde, unu el la unuaj dokumentoj estis karikaturo en la viena satira gazeto *Die Bombe*, kun la titolo “armea lingvo”:

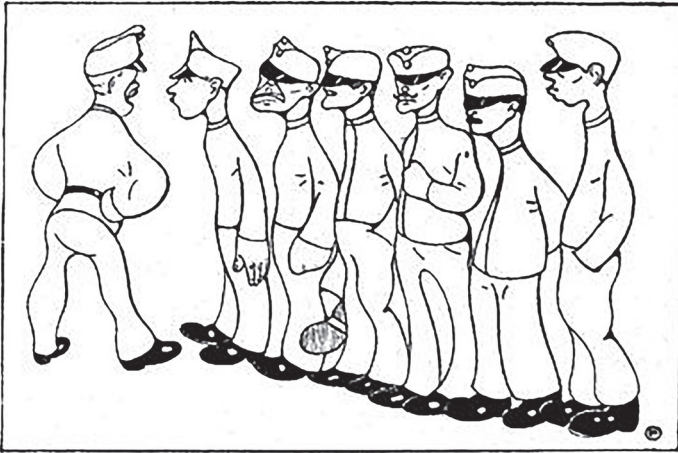
27 “Ein Volapük der Kanonen lasse ich gelten, aber die Armeesprache darf nicht dem Volapük gleichen.” (Anonimulo 1893).

28 Kp. piednotoj 3 kaj 4.

29 Erster österreichischer Welt-Spracheverein in Meidling (kp. Kniele 1889, 17).

30 Wissenschaftlicher Weltspracheverein Wien. Oesterreichischer Centralverein für Volapük in Wien (Kniele 1889, 64, 91).

Armeesprache.

Ich seh' schon, es wird nir übrig bleiben: mir wer'n 's Esperanto einführen müssen!

Bildo 2: Karikaturo "Armeesprache" (Anonimulo 1905)

La bildo montras ŝajne sendisciplinan grupon de ordinaraj soldatoj, al kiuj ilia superulo kriegas, sen ke liaj vortoj ŝajnas havi ajnan efikon. La rekrutoj evidente ne komprenas, kion oni provas komuniki al ili; alivorte, la sceno montras per troigita maniero kiel komandlingvo *ne* funkcias. La bildteksto komentas: "Mi komprenas, ne restas alia ebleco: ni devos enkonduki Esperanton!" Ĉi tie oni akre kritikis la nekapablon solvi la komunikadproblemon en la militistaro, kiu ekzistas de jaroj. Samtempe oni dubas ĉu Esperanto taŭgas.

Sed okazis ankaŭ serioza debato: Multnombraj samtempaj raportoj pri-skribas la evoluojn en pluraj landoj, kie la utileco de Esperanto estis rekonita kaj engaĝiĝo kun ĝi estis subtenita en formo de lingvokursoj por oficiroj, prelegoj kaj aliaj aranĝoj. Tio okazis en Francio, Belgio, Britio, Japanio, Rusio, Bulgario, Hispanio – kaj ankaŭ "en Aŭstrio jam estis farita la unua paŝo por konigi la lingvon al la oficiroj de nia armeo."³¹ Unu el la plej aktivaj iniciantoj ĉi tie estis la kapitano de artilerio Adolf Engel, kiu faris du prelegojn en marto 1907 en Przemyśl kaj Jaroslau, urboj en Galicio, dum en Vieno Esperanto ŝajne tiam ne estis studita (Anonimulo 1907). Nur en la unuaj monatoj de 1910 Engel prelegis en Vieno pri "Esperanto kiel la plej bona solvo de la problemo de internacia helplingvo".³² Sekvis pliaj prelegoj

31 "in Österreich ist der erste Schritt bereits geschehen, um die Sprache den Offizieren unserer Armee bekannt zu machen" (Anonimulo 1907).

32 "Esperanto als beste Lösung des Problems einer internationalen Hilfssprache" (Anonimulo 1910a).

(kp. ekz. Anonimulo 1910b, c, d, e), sed pli malofte pri Esperanto kiel armea aŭ komandlingvo ol pri ĝia funkcio kiel universale uzebla komunika lingvo. Sed oni ankaŭ konstatis: “Ne necesas pruvi, kiom utilas Esperanto en militado, precipe ĉar en la lastaj jaroj ni ofte vidis, ke la nacioj sendis komunajn ekspediciajn korpusojn.”³³ La konstato, ke Esperanto povas esti lernata kompare rapide, persvadis kelkajn elstarajn oficirojn disvastigi la lingvon inter ordinaraj soldatoj (Anonimulo 1910f).

Inter la aktivuloj de tiuj jaroj ankaŭ estis la aŭstro Andreas Lochner, kiuj intense laboris por disvastigi Esperanton en militistaj rondoj. En 1912 li publikigis tripartan studon pri “La lingvo Esperanto kaj ĝia milita signifo”,³⁴ kiu estas plejparte ĝenerala laŭdado,³⁵ kun komentoj pri la evoluo kaj historio, gramatiko kaj la ĝeneralaj avantaĝoj de Esperanto, ankaŭ kontraste al Ido kaj aliaj reformprovoj. Koncerne ĝian uzadon en milito, Esperanto “estos tre utila, kaj eĉ eble fariĝos neceso, kie armitaj fortoj de du aŭ pli da alianciĝintaj ŝtatoj agas en la sama militejo.”³⁶ Rilate al la uzado de Esperanto en militoperacoj faritaj kune de la armeoj de pluraj landoj, priparolata de Adolf Engel (vidu supre), Lochner donas kelkajn raportojn pri situacioj en kiuj Esperanto *ne* estis parolata sed povus estis utila. Kiom Esperanto povas esti utile uzata kiel komandlingvo de “supro” al “malsupro” en tiuj aŭ aliaj kunteksto ene de unuopaj trupunuoj ne estas klarigita.

La fontoj klare montras, ke la uzado de Esperanto kiel armea lingvo ĉiam estis nur diskutata teorie. Tute alia praktika solvo aperis dum la Unua Mondmilito, almenaŭ por parto de la aŭstria-hungaria armeo, nome “armeslava”.³⁷ Ĝi estis uzata ĉe la orienta fronto kaj difinita kiel “miksaĵo de ĉiuj ĉeĥ-kroat-polaj lingvoj kaj dialektoj de Aŭstrio-Hungario”;³⁸ oni eĉ nomis ĝin “imperiestra kaj reĝa Esperanto, kiu reprezentis miksaĵon de ĉiuj idiomoj de la popoloj unigitaj en la malnova armeo.”³⁹

33 “Wie nützlich Esperanto im Kriegswesen sein würde, ist nicht nötig zu beweisen, um so mehr, als wir in den letzten Jahren oft sahen, daß die Nationen gemeinsam Expeditionskorps entsandten.” (Anonimulo 1910f).

34 “Die Esperantosprache und ihre militärische Bedeutung” (Lochner 1912).

35 Resume legeblas en la fina parto: “So hoffen auch wir Esperantisten, daß die internationale Hilfssprache Esperanto in nicht mehr ferner Zeit allgemein eingeführt sein wird zum Segen der Menschheit.” (Lochner 1912, tria parto: 5) (Do ankaŭ ni esperantistoj esperas, ke la internacia helplingvo Esperanto baldaŭ estos ĝenerale enkondukata, al la beno de la homaro.)

36 “[...] namentlich dort von großem Nutzen sein, ja unter Umständen geradezu zur Notwendigkeit werden, wo Streitkräfte zweier oder mehrerer verbündeter Staaten auf einem Kriegsschauplatz operieren” (Lochner 1912, dua parto: 3).

37 “Armeeslawisch”.

38 “Gemisch aller tschechisch-kroatisch-polnischen Zungen und Mundarten Oesterreich-Ungarns” (Roda Roda 1917, 33; kp. Scheer 2022, 269). – Roda Roda jam antaŭ la milito uzis la vorton “armemongola” (“Kommießmongolisch”; Roda Roda 1904, 9).

39 “k. u. k. Esperanto, das eine Mischung aller Idiome der in der alten Armee vereinigten Völker darstellte” (Pizzini 1917, 61, cit. laŭ Scheer 2022, 269).

5 Esperanto en la milita medicina servo

Ankaŭ en periferiaj partoj de la militistaro, t. e. en unuoj, kiuj ne rekte batalis, Esperanto ludis – denove plejparte teorian – rolon, ekzemple en la medicina servo. Kadre de la Kvara Universala Kongreso de Esperanto en Dreseno en 1908, la 19-an de aŭgusto okazis multklariga demonstrado: Tridek homoj kun la germana kiel gepatra lingvo ricevis Esperanto-kapablojn en akcelita procezo, antaŭ ol kelkaj el ili simulis vunditojn, kiuj estu prizorgataj de la aliaj. La komunikado – pridemandadoj de la “vunditoj” kaj instrukcioj por kuracado pere de la trejnisto, d-ro Adolf Thalwitzer – devis esti faritaj ekskluzive en Esperanto, kaj fakte, kiel montriĝis fine, ĉiuj ordonoj estis “plene kaj precize plenumitaj, sen ke eĉ unu vorto de la germana estus parolata.”⁴⁰

En la oficiala kongresa raporto la tuta afero legeblas tiel:

Je la sesa vespere okazis, sub direktado de D-ro Thalwitzer, praktikaj ekzercoj de 30 anoj de la sanista roto de la saksa landunuiĝo de Ruĝa-Kruco, en kiu Esperanto estas oficiale enkondukita. Ĉiuj komandoj estis faritaj en Esperanto kaj la ekzercoj, je kiuj inter aliaj ruĝ-krucanoj esperantistaj kaj ne-esperantistaj ĉeestis D-ro Zamenhof, estis tute sukcesplenaj. (Corret/ERA 1908, 46)

La demonstrado devis pruvi la taŭgecon de Esperanto, sed menciindas, ke en kriz-okazo, t. e. milito, kono de Esperanto devas jam esti disponebla kiel antaŭkondiĉo por la sukceso de medicina prizorgado – apenaŭ estus tempo por instrui Esperanton al la koncernatoj.

Kelkaj aliaj ligoj inter Esperanto kaj la militistaro estu menciitaj: Esperanto fariĝis deviga lernobjekto en la milita bestkuracista akademio en Madrido (Anonimulo 1910h) kaj la Munkena *Asocio Gabelsberger de Militaj Stenografiistoj* ankaŭ okupiĝis pri la “naturo, celo kaj utilo de Esperanto”.⁴¹ Sed nenie Esperanto estis proponita kiel komandlingvo – almenaŭ ne en la kontribuajoj menciitaj ĝis tie ĉi.

6 Propono de pacifisto

En la jaro 1904 aperis malgranda kontribuo de aŭtoro, pri kiu oni verŝajne ne vere atendas, ke li okupiĝus pri la solvo de internaj militistaj problemoj: Alfred Hermann Fried (1864–1921).⁴² Li estis unu el la plej influaj pacifistoj

40 “[...] stramm und exakt ausgeführt, ohne daß auch nur ein deutsches Wort dabei gesprochen wurde” (Lochner 1912, dua parto: 4).

41 Gabelsberger-Militär-Stenographen-Verein. “Wesen, Zweck und Ziel des Esperanto” (Anonimulo 1910g).

42 Mi elkore dankas al mag. Bernhard Tuidler, Aŭstria Nacia Biblioteko, por la atentigo pri ĉi tiu fonto.

de sia tempo (por biografio kaj agado vidu Tuidler 2010, 2018 kaj 2023; Schönemann-Behrens 2011, 2022 k.a.). Je la jarcentŝanĝo li komencis studi Esperanton. En 1903 estis eldonita la unua eldono de lia germanlingva lernolibro pri la internacia helplingvo Esperanto (Fried 1903, 2-a eldono 1905); sekvis diversaj artikoloj pri Esperanto kaj la evoluo de la Esperantomovado en la ĉiutaga kaj pacmovada gazetaro. En 1905 li partoprenis la unuan Universalan Kongreson de Esperanto, kaj en 1911 li ricevis la Nobel-Premion pri Paco.

En sia studo Fried (1904) unue skribas pri la provo establi Volapukon kiel armean lingvon, sed konsideras tion kiel ŝerco ("Kompreneble, ĝi estis intencita nur kiel ŝerco.")⁴³ – Volapuko laŭ Fried ĝenerale estis malsukcesa projekto por solvi la mondlingvan problemon.⁴⁴ Tamen li rekonas ankaŭ la pozitivajn aspektojn en la provo kaj konkludas, ke, koncerne la tiaman progreson en la mondlingva problemo, Esperanto certe taŭgas por funkcii kiel arma kaj komanda lingvo.

Sekvas kelkaj klarigoj pri kiel Esperanto funkcias kaj pri la historio de la movado. Fried emfazas la precizecon de la lingvo, kiu pruviĝis pli granda en Esperanto ol en ajna vivanta [!] lingvo,⁴⁵ same la rapidan lerneblecon, kiu igus Esperanton grava por uzo en la armeo (Fried 1904, 75).

Fried eĉ listigas kelkajn ordonojn, kiuj laŭ li povus soni proksimume ("ungefähr") tiel (notu la manskribitajn korektojn kaj la literformojn ĉ, ĝ, ŝ anstataŭ ĉ, ĝ, ŝ – verŝajne ĉar la eldonejo ne havis la eblecon apliki la ĝustajn supersignojn):

Sabt Acht!	=	Atentu!
Augen rechts!	=	Okulojn dekstre!
Ruh!	=	Ripozu!
Reihen abfallen!	=	Linoj disigi!
Detachment marsch!	=	Taĉmento marŝu!
Gewehr bei Fuß!	=	Pafilon al piedo!
Schultert das Gewehr!	=	Ŝultruj/pafilon!
Eins, zwei, drei	=	Un, du, tri!
Herr Hauptmann, melde gehorsamst!	=	Sinjoro kapitano mi scigas obeeme!
Pflanzt das Bajonett auf!	=	Surmetu bajoneton!
Hier!	=	Ĉeesto! u. ŝ. n.

Bildo 3: Proponitaj komandaj vortoj de Alfred Hermann Fried (1904, 75)

43 "Natürlich war das nur im Scherz gemeint." (Fried 1904, 72–73).

44 "das Volapük war ein mißlungener Versuch, das Weltsprachenproblem zu lösen." (Fried 1904, 73).

45 "die Präzision, die erwiesenermaßen beim Esperanto größer ist, als bei irgend einer lebenden [!] Sprache" (Fried 1904, 75).

Laŭ Fried, la traduko de pliaj regularoj kaj ilia efektivigo estus facilaĵo (“Leichtigkeit”), kaj la lingva problemo en la aŭstria-hungaria armeo povus esti solvita rapide (Fried 1904, 75). Rimarkinde estas, ke la redaktoroj de la revuo *Wage*, en kiu aperis la artikolo de Fried, tute ne kredas je la realigeblo de tiu ĉi sufiĉe strangsona propono, sed tamen publikigas ĝin:⁴⁶ Tiel kritike, kiel Fried taksas Volapukon, tiel kritike liaj propraj ideoj estas taksataj.

7 P. A. M. kaj lia vizio de unuiginta Mezeŭropo

Per la fino de la Unua Mondmilito kaj la dissolvo de la Habsburga Duobla Monarkio en 1918, la temo de arma lingvo – kiel “komandlingvo” – estis eliminata por Aŭstrio, kiu ne plu estis pluretna ŝtato. La novkreitaj landoj nature uzis siajn proprajn naciajn lingvojn, tie la germana kiel la arma lingvo kaj la rilataj komunikadproblemoj estis historio.

Sed jam en 1920 – tipe, ke en Vieno – la ŝlosilvorto denove aperis en la publika fokuso, kaj nun ankaŭ rilate al la ideo de unuiginta Eŭropo. Nekonata aŭtoro P. A. M. (Maaß? Mullner? La mallongigo ne estas klare solvebla) publikigis studon, kiu traktas la formadon de “estonta unuigita ŝtato de Mezeŭropo”. Ĝia gvidprincipo estis “Unu flago, unu lingvo, unu nacio!” kun “Esperanto, la moderna mondlingvo” servanta kiel la komuna lingvo.⁴⁷ Post transira periodo de 25 jaroj post la fondiĝo, laŭ la aŭtoro, ĉiu “uniona civitano” kapablu tiel paroli la lingvon, ke Esperanto povus “esti enkondukita kiel komandlingvo en la armeo”,⁴⁸ post pliaj 20 jaroj ankaŭ kiel ŝtata lingvo. Nur tiam oni povos pripensi, ĉu la denaskaj lingvoj de la unuopaj kantonj, en kiujn la nova ŝtato estos dividita, ankoraŭ devos esti instruataj en lernejoj (P. A. M. 1920b: 5). Tio, cetere dirite, kontraŭdirus la bazan principon de Esperanto, kiu neniam volas anstataŭigi iun ajn etnan lingvon. En siaj utopiaj pensoj la nekonata aŭtoro konsideras ankaŭ aliajn organizajn aspektojn, ekzemple la enkondukon de komuna horzono (“La nunaj okcidenteŭropa, mezeŭropa kaj orienteŭropa tempoj devas malaperi, tiu de Sankta Stefano devas esti konsiderata la sola.”⁴⁹), komuna valuto – la dolaro, sed kun ŝtatrilataj reprezentantoj sur moneroj kaj biletoj –, unuecaj poŝtmarkoj kaj multe pli (P. A. M. 1920b: 5). La celita amplekso de la estonta nacia teritorio videblas en mapo, kiu samtempe aperis aparte (P. A. M. 1920a).

46 “[...] an die Durchführbarkeit dieses recht seltsam anmutenden Vorschlages” (Fried 1904, 72 piednoto).

47 “Zukunfts-Einheitsstaat Mitteleuropa”, “Eine Flagge, eine Sprache, eine Nation!”, “Esperanto, die moderne Weltsprache” (P. A. M. 1920b, 4).

48 “Unionsbürger”, “als Kommandosprache bei der Wehrmacht [!] eingeführt werden”.

49 “Die gegenwärtige west-, mittel-, osteuropäische Zeit hat zu verschwinden, jene von St. Stephan hat als alleinige [...] zu gelten.” (P. A. M. 1920b, 5).

Memkompreneble ankaŭ la politika strukturo, formado de registaro, personaligo de ministerioj, militservo kaj la balotsistemo estas detale prezentataj. Interesa detalo: Ambaŭ seksoj rajtas veni al la voĉdonejo, sed edziĝintaj virinoj ne rajtas voĉdoni. Kialo: Edzino estas “en unueco kun sia edzo pri siaj politikaj konvinkoj”,⁵⁰ la edzo reprezentas ilin ambaŭ ĉe la balotujo. Pasivaj voĉdonrajtoj ekzistas ekskluzive por viroj (P. A. M. 1920b, 15). Cetere, Svislando devus fariĝi parto de la Unio; Danio devus iĝi la nova neŭtrala ŝtato (P. A. M. 1920b, 8).

Pri la armea lingvo la aŭtoro aldonas jenon:

In der ersten Zeit ist für die Romanen-Armee Französisch, für die Germanen-Armee Deutsch, für jene der Slawen Polnisch und für jene der Magyaren Ungarisch als Kommandosprache einzuführen. Sobald aber Esperanto als alleinige Armeesprache obligatorischen Bestand hat, hört die Vierteilung der Armee auf, die Nationalarmeen verschwinden, die Einheitsarmee tritt an ihre Stelle. Dann wird jeder Truppenkörper aus allen Nationen, die in demselben prozentuell aufgebaut und aufgeteilt werden, bestehen. (P. A. M. 1920b, 18).

(Komence por la armeo de la romanoj oni enkonduku kiel komandan lingvon la francan, por la ĝermana armeo la germanan, por la slava armeo la polan kaj por la hungara armeo la hungaran. Sed tuj kiam Esperanto fariĝos deviga kiel sola armea lingvo, ĉesos la divido de la armeo en kvaronojn, malaperos la naciaj armeoj, kaj la unuigita armeo anstataŭos ilin. Tiam ĉiu armea korpuso konsistos el ĉiuj nacioj, kiuj estos ĝiaj membroj laŭ sia procentaĵo.)

En tiu ĉi utopio vivas la ideo, kiun ankaŭ Zamenhof kaj aliaj pacpensistoj intencis realigi, nome la proksimigo de la nacioj kaj la almenaŭ parta forigo de naciaj kaj lingvaj limoj (kp. Lins 2016). Sed la ideoj de la monogramisto P. A. M. restis vizio. La nuntempa *Eŭropa Unio* certagrade kreskis al politika, sed ne al lingva unueco. Kaj kvankam la *Nordatlantika Defenda Organizaĵo* kovras grandajn areojn de Eŭropo, ĝi per la angla kiel la “armea lingvo” en la moderna senco ne uzas neŭtralan lingvon, kia estus Esperanto. Resume: La nunaj ŝtatoj-konfederacioj, kaj EU kaj NATO, nur parte similas al la Unia Ŝtato de P. A. M.

En 1933 la temo denove aperis, kiam la aŭstra generalo Carl Vaugoin (1873–1949), longtempa ministro pri defendo de la lando, formulis:

Zum Förderer dieser Weltsprache [also des Esperanto] muß jeder werden, dem der Völkerfriede am Herzen liegt, nicht zuletzt der Soldat, ohne Unterschied der Nation, als der berufene Wahrer des Friedens. (Anonimulo 1933)

50 “[...] in ihrer politischen Überzeugung mit dem Ehemanne eins” (P. A. M. 1920b, 15).

(Ĉiu, kiu zorgas pri la internacia paco, devas fariĝi subtenanto de ĉi tiu mondlingvo [t. e. Esperanto], ne laste la soldato, sendepende de la nacio, kiel la destinita protektanto de la paco.)

Plej malfrue nun Esperanto estis evoluinta de intencita nacia arma lingvo al internacia paca lingvo.

8 Finaj konsideroj

Ni rerigardu la deirpunkton de nia ekzamenado: Arkiduko Rudolfo siatempe pensis nek pri unuiĝinta Eŭropo nek pri Esperanto kiel ĝia oficiala lingvo. En la filmdokumentajo farita en 2022 tio simple estas esprimita malĝuste, aŭ almenaŭ misgvide. Prefere oni diru, ke la pensoj de Rudolfo moviĝis ĉirkaŭ problemoj, kiu estis diskutita longe antaŭ li kaj post lia morto, nome tiu de la komuna oficiala kaj arma lingvo en la plurgenta ŝtato Aŭstrio-Hungario, kies sorton Rudolfo kiel estonta imperiestro iam devintus gvidi. Volapuko kaj poste Esperanto estis traktataj kiel unuecigaj lingvoj, sed ne povis establi sin en la duobla monarkio. Volapuko neniam estis parolata en la armeo, kaj ligoj inter Esperanto kaj la militistaro ofte restis nur supraĵaj. Aliroj per lingvokursoj estis traktitaj sed ne finitaj: En konkreta arma uzo, Esperanto reglitis en la fonon. La neŭtrala mondlingvo Esperanto ĝuis multe pli grandan sukceson kiel lingvo de paco – kaj tiel ĝi estas uzata ĝis hodiaŭ.

Fontoj kaj Literaturo

Anonimulo. 1851. "Lesefrüchte." *Oesterreichischer Soldatenfreund. Zeitschrift für militärische Interessen* kajero 77 (28.06.1851): 308.

Anonimulo. 1886. "Oesterreichisch-ungarische Monarchie." *Allgemeine Zeitung* [München] kajero 292 (21.10.1886): 4291–4292.

Anonimulo. 1887. "Kleine Chronik." *Montags-Revue aus Böhmen* kajero 18 (02.05.1887): 3.

Anonimulo. 1888. "Briefkasten." *Rund um die Welt. Eine Zeitschrift für Volapükisten* kajero 1: kol. 14.

Anonimulo. 1891. "Inhalts-Uebersicht der periodischen Militär-Literatur des In- und Auslandes. IV. Vierteljahr 1890." Sekcio "X. Verschiedenes." *Militär-Literatur-Zeitung. Literarisches Beiblatt zum Militär-Wochenblatt* kajero 1 (jan. 1891): kol. 96.

Anonimulo. 1893. "Oesterreich-Ungarn." [Nekrologo por Reichskriegsminister Feldzeugmeister Frhrn. v. Bauer.] *Allgemeine Zeitung* [München] kajero 204 (25.07.1893): 2.

- Anonimulo. 1898. "Ausland." *Neue Zürcher Zeitung* kajero 302 (31.10.1898), Zweites Abendblatt: [2].
- Anonimulo. 1899a. "Gegen die deutsche Armeesprache." *Neue Zürcher Zeitung* kajero 66 (07.03.1899), Morgenblatt: [2].
- Anonimulo. 1899b. "Oesterreich-Ungarn." *Zürcherische Freitagszeitung* kajero 49 (08.12.1899): [1].
- Anonimulo. 1905. [Karikatur] "Armeesprache." *Die Bombe. Moderne Humoresken* kajero 46 (12.11.1905): 4. <http://data.onb.ac.at/rec/AC04762332> (22.01.2025)
- Anonimulo. 1906. "Oestreich-Ungarn [!]." *Coburger Zeitung* kajero 287 (08.12.1906): [1]-[2].
- Anonimulo. 1907. "Das Militär und Esperanto." *Neuigkeits-Welt-Blatt* [Wien] kajero 71 (27.03.1907): 7.
- Anonimulo. 1910a. "Militärkasino." *Wiener Zeitung* kajero 18 (23.01.1910): 5.
- Anonimulo. 1910b. "Esperanto beim Militär." *Deutsches Volksblatt* [Wien] kajero 7585 (13.02.1910): 6.
- Anonimulo. 1910c. "Esperanto beim Militär." *Die Zeit* [Wien] kajero 2654 (13.02.1910): 4.
- Anonimulo. 1910d. "Vorträge und Vereinsnachrichten." Sekcio "Esperanto beim Militär." *Neues Wiener Tagblatt* kajero 48 (18.02.1910): 12.
- Anonimulo. 1910e. "Esperanto beim Militär. Ein Vortrag im Militärwissenschaftlichen Verein." *Neuigkeits-Welt-Blatt* [Wien] kajero 39 (18.02.1910): 5.
- Anonimulo. 1910f. "Esperanto und das Militär." *Neuigkeits-Welt-Blatt* [Wien] kajero 152 (07.07.1910): 15.
- Anonimulo. 1910g. "Veranstaltungen des Tages. Freitag, 11. November." *Münchener neueste Nachrichten* kajero 528 (11.11.1910), General-Anzeiger: 3.
- Anonimulo. 1910h. "Nachrichten aus dem 'Esperanto-Reich'." *Neuigkeits-Welt-Blatt* [Wien] kajero 296 (29.12.1910): 15.
- Anonimulo. 1933. "Esperanto – das Latein des Volkes." Sekcio "Esperanto und Militär." *Neue Eisenstädter Zeitung, aldonajo Burgenländischer Anzeiger* kajero 41 (08.10.1933): [1].
- [Bevölkerungsgruppen s. j.] Bevölkerungsgruppen in Österreich-Ungarn im Jahr 1910. [Mapo, bazita sur William R. Shepherd. 1911. *Historical Atlas*.] Wikimedia Commons. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/f/fd/Austria_Hungary_ethnic_de.svg (22.01.2025)
- Bilgeri, Reinhold kaj Iris Fegerl. 2022. *Wilhelm und Rudolf – die verfeindeten Prinzen*. Televida filmo. ZDF. – detalaj informoj: https://www.imdb.com/de/title/tt28920642/?ref_=ttco_ov (18.01.2025)
- Corret, Pierre/ERA. 1908. *Raporto pri la Kvara Kongreso de Esperantistoj*. Paris: Presa Esperantista Societo. <http://data.onb.ac.at/dtl/6101760> (27.01.2025)

- Dumreicher, Armand von. 1893. *Südostdeutsche Betrachtungen. Eine nationale Denkschrift*. Leipzig: Duncker & Humblot.
<https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/item/VXFX-QL2KVOOYXUWCN4LVCTTQF6MD5LR> (27.01.2025)
- Fried, Alfred. 1903. *Lehrbuch der internationalen Hilfssprache "Esperanto". Mit Wörterbuch in Esperanto-Deutsch und Deutsch-Esperanto*. Berlin: Esperanto-Verlag. <http://data.onb.ac.at/dtl/5048216> (27.01.2025), 2-a eld. 1905. Stuttgart: Franckh'sche Verlagshandlung. <http://data.onb.ac.at/dtl/5051716> (27.01.2025)
- Fried, Alfred H[ermann]. 1904. "Eine neutrale Kommando- und Armeesprache für die die österr.-ungar. Armee." *Die Wage* [!]. *Eine Wiener Wochenschrift* VII, 1. Halbjahr, Januar-Juni: 72-76.
- Hamann, Brigitte. 1978. *Rudolf. Kronprinz und Rebell*. Wien/München: Amalthea. Poŝlibra eld. 1997. München/Zürich: Piper.
- Hamann, Brigitte, red. 1979. *Kronprinz Rudolf. "Majestät, ich warne Sie..." Geheime und private Schriften*. Wien/München: Amalthea.
- Hamann, Brigitte. 2005. *Kronprinz Rudolf. Ein Leben*. Wien: Amalthea Signum.
- Horn, Paul. 1905. *Die deutsche Soldatensprache*. 2-a eld. Gießen: Alfred Töpelmann. <https://archive.org/details/diedeutschesold02horngoog/page/n5/mode/2up> (27.01.2025)
- Hugo, Victor. 1845. *Le Rhin. Lettres à un ami*. Nova eld. Paris: Renouard.
- H. v. M. 1871. "Ueber die herbstlichen Truppen-Uebungen." *Neue Militär-Zeitung* [Wien] kajero 83 (14.10.1871): 665-666.
- Jaksch, Wenzel. 1958. *Europas Weg nach Potsdam. Schuld und Schicksal im Donauraum*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt.
- Kniele, Rupert. 1887. "Vortrag des Herrn Obervorstandes und vpa.-plofed's Kniele Rupert, gehalten bei der 5. Generalversammlung des Württ. Weltsprachevereins am 1. Mai 1887 in Stuttgart." *En Öffentlicher Vortrag des Herrn Weltsprache-Obervorstandes und Plofed's Rupert Kniele, Arzt in Allmendingen, über die Ausbreitung der Weltsprache volapük: gelegentlich der 5. Generalversammlung des ersten württembergischen Weltsprachevereins in Stuttgart 1. und 2. Mai 1887: nebst 4 berichterstattenden Artikeln hierüber aus öffentlichen Blättern*, 6-17. Konstanz: Zentralbureau der Schleyer'schen Weltsprache. <http://data.onb.ac.at/dtl/6945289> (27.01.2025)
- Kniele, Rupert. 1889. *Das erste Jahrzehnt der Weltsprache Volapük. Entstehung und Entwicklung von Volapük in den einzelnen Jahren, nebst Uebersicht über den heutigen Stand der Weltsprache, Weltspracheklubs u.s.w.* Überlingen am Bodensee: A. Schoy. <http://data.onb.ac.at/dtl/2973317> (27.01.2025)
- Lins, Ulrich. 2016. "Ein unbekannter Brief von Joseph Roth aus dem Jahr 1916." Wien: Literaturhaus Wien. <https://www.literaturhaus.at/index.php?id=11559&L=412> (29.12.2024)

- Lochner, Andreas. 1912. "Die Esperantosprache und ihre militärische Bedeutung." *Danzer's Armee-Zeitung* kajero 22 (30.05.1912): 4–5; kajero 23 (06.06.1912): 2–4; kajero 25 (20.06.1912): 4–5.
- Mitis, Oskar Freiherr von. 1928. *Das Leben des Kronprinzen Rudolf*. Leipzig: Insel. Nova eld. 1971. Wien/München: Herold.
- P. A. M. 1920a. Das neue Europa mit dem dauernden Frieden. Die Unionisierung Mitteleuropas. [Mapo.] https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Das_Neue_Europa_Mit_Dem_Dauernden_Frieden._Die_Unionisierung_Mitteleuropas.jpg (22.01.2025)
- P. A. M. 1920b. *Die Unionisierung Mitteleuropas! Ein Wegweiser zum Dauerfrieden*. Wien: aŭtoro. <https://archive.org/download/17-zz-2688/17ZZ2688.pdf> (22.01.2025)
- Penížek, Josef. 1906. *Aus bewegten Zeiten. 1895–1905. Lose Blätter*. Wien: Carl Konegen. <https://archive.org/details/ausbewegtenzeite00penuoft/page/n3/mode/2up> (27.01.2025)
- Pizzini, Ricco. 1917. *Durch! März bis Dezember 1917. Ein Erleben im Weltkriege*. Graz: Leykam.
- Roda Roda, [Alexander] [pseudonimo de Sándor Friedrich Rosenfeld]. 1903. "Die ungarische Armeesprache." *Die Zukunft* [Berlin] (05.09.1903): 397–400.
- Roda Roda, [Alexander]. 1904. "Wiener Rundgänge." *Danzer's Armee-Zeitung* kajero 6 (11.02.1904): 8–9.
- Roda Roda, [Alexander]. 1917. *Russenjagd*. Wien/Leipzig: Karl Konegen (Ernst Stülpnagel).
- Rudolf [Erzherzog]. 1881. *Eine Orientreise*. Wien: Kaiserlich-Königliche Hof- und Staatsdruckerei – traduko: Rudolf. 1889. *Lefūdānātīv fa klonaleson Rudolf de Löstän-Nugän ko demag e disapenäd klonalesona*, tradukis P. Lederer. Leipzig: Mayer. <http://data.onb.ac.at/dtl/3059688> (27.01.2025)
- Scheer, Tamara. 2022. *Die Sprachenvielfalt in der österreichisch-ungarischen Armee (1867–1918)* Wien: Heeresgeschichtliches Museum. (Schriften des Heeresgeschichtlichen Museums, 31).
- Schiemann, Th. 1906. *Deutschland und die große Politik anno 1905*. Berlin: Georg Reimer. <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783112376805/html> (27.01.2025)
- Schönemann-Behrens, Petra. 2011. *Alfred H. Fried. Friedensaktivist – Nobelpreisträger*. (Disertaĵo Universität Bremen 2004.) Zürich: Römerhof. – traduko: Petra Schönemann-Behrens. 2022. *Alfred Hermann Fried. Peace Activist and Nobel Prize Laureate*. Leiden/Boston: Brill.
- "Staatsgrundgesetz vom 21. Dez. 1867." *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich*, Jaro 1867: 394–396.
- Szeps, Julius, red. 1922. *Kronprinz Rudolf. Politische Briefe an einen Freund, 1882–1889*. Wien/München/Leipzig: Rikola.

- Thiele, Johannes. 2008. *Kronprinz Rudolf 1858-1889. Mythos und Wahrheit*. Wien: Brandstätter. Nova eld., redaktis Adam Wandruszka. Wien/München: Herold.
- Tuider, Bernhard. 2010. *Alfred Hermann Fried. 1881*. (Magistra laboraĵo Universität Wien 2007.) Saarbrücken: VDM Verlag Dr. Müller.
- Tuider, Bernhard. 2018. “Kiel vi vidas, via incito je lerni Esperanton ne estis vana.’ Alfred Hermann Fried (1864-1921) kaj lia rilato al Esperanto.” En *En la mondon venis nova lingvo. Festlibro por la 75-jariĝo de Ulrich Lins*, redaktis Gotoo Hitosi, José Antonio Vergara, Kimura Goro Christoph, 220-241. Novjorko: Mondial.
- Tuider, Bernhard. 2023. “Alfred Hermann Fried: Mein Kriegs-Tagebuch.” En *Weltkriegstagebücher. Von Bachmann bis Zweig*, redaktis Gernot Wimmer, 13-40. Wien: Böhlau.

Pri la aŭtoro

D-ro Bernd Krause estas liberprofesia historiisto. Liaj laborkampoj estas interalie muzikhistorio kaj -scienco, genealogio, paleografio, interlingvistiko kaj onomastiko. Li ankaŭ laboras kiel lektoro kaj estas fakdelegito por historio, muzikhistorio kaj muziko klasika ĉe UEA.

Retpoŝto: bernd.krause@geschichtswissenschaften.com

Retejo: www.geschichtswissenschaften.com

About the author

Bernd Krause, PhD, is a freelance historian. His work focuses i. a. on music history and science, genealogy, palaeography, interlinguistics, and onomastics. He also works as a reader, furthermore he is special delegate for history, music history, and classical music for the Universal Esperanto Association UEA.

Über den Verfasser

Dr. Bernd Krause ist freiberuflicher Historiker. Arbeitsschwerpunkte sind u. a. Musikgeschichte und -wissenschaft, Genealogie, Paläographie, Interlinguistik und Onomastik. Er ist auch als Lektor tätig und ist Fachdelegierter für Geschichte, Musikgeschichte und klassische Musik beim Esperanto-Weltbund UEA.

Between army language and language of peace Observations on the use of Volapük and Esperanto in the Dual Monarchy of Austria-Hungary

Abstract: In a documentary about the heirs of the thrones William (Wilhelm) of Hohenzollern and Rudolf of Habsburg, published in 2022, it is mentioned that Rudolf was dreaming of a united Europe with Esperanto as its official language. Looking into the most important sources (Rudolf's own writings and letters) and considering biographical studies on Rudolf, this statement can be proved wrong. In fact, Rudolf is concerned with the army language of Austria-Hungary, the language of the military in which orders were given and reports were transmitted. Since this was German, many soldiers in the multi-ethnic state who had only learned their own mother tongue did not understand it. To counteract this problem, Volapük and Esperanto were considered as possible army languages. In 1920, after the dissolution of Austria-Hungary, there was even a vision of a future unified state in Central Europe in which Esperanto would be the only language used in the long term, and thus also as the army language of united armed forces.

Keywords: army language(s), Volapük and Esperanto in Austria-Hungary, united Europe

Zwischen Armeesprache und Sprache des Friedens Beobachtungen zur Verwendung von Volapük und Esperanto in der Doppelmonarchie Österreich-Ungarn

Zusammenfassung: In einer 2022 veröffentlichten Dokumentation über die Thronfolger Wilhelm von Hohenzollern (1859–1941) und Rudolf von Habsburg (1858–1889) wird erwähnt, dass Rudolf von einem vereinten Europa mit Esperanto als Amtssprache geträumt habe. Unter Berücksichtigung der wichtigsten Quellen (Rudolfs eigene Schriften und Briefe) sowie biographischer Studien kann belegt werden, dass diese Behauptung falsch ist. Rudolf thematisiert vielmehr die Armeesprache Österreich-Ungarns, die Sprache des Militärs, in der Befehle gegeben und Meldungen vermittelt wurden. Da dies Deutsch war, verstanden sie viele Soldaten im Vielvölkerstaat nicht, die nur ihre eigene Muttersprache erlernt hatten. Um dem Problem entgegenzuwirken, wurden Volapük und Esperanto als mögliche Armeesprachen ins Kalkül gezogen. 1920, nach Auflösung Österreich-Ungarns entstand sogar die Vision eines zukünftigen Einheitsstaates Mitteleuropa, in dem Esperanto auf Dauer als einzige Sprache verwendet werden sollte, also auch als Armeesprache vereinigter Streitkräfte.

Schlüsselwörter: Armeesprache(n), Volapük und Esperanto in Österreich-Ungarn, vereinigtes Europa